

Evropská přeshraniční chráněná území: Českosaské Švýcarsko

Handrij Härtel

Tímto článkem otevíráme seriál o evropských přeshraničních chráněných územích certifikovaných v rámci programu Federace Europarc „*Transboundary Parks*“. Tento program Federace Europarc navázal na iniciativy, které vznikaly již dříve na půdě IUCN, mj. v rámci zahájení programu *Parks for Life*

(1994, „*priority project 22*“), a které pro střední a východní Evropu byly nastartovány již brzy po pádu železné opony, kdy se pro přeshraniční spolupráci otvíraly dříve netušené možnosti. Z českých představitelů se v těchto aktivitách významně angažoval Dr. Jan Čeřovský.

Celé Českosaské Švýcarsko tvoří rozsáhlá lesnatá krajina. Foto Václav Sojka

Tab. 1: Českosaské Švýcarsko – základní data o přeshraničním chráněném území

Chráněná území	Landschaftsschutzgebiet Sächsische Schweiz	Chráněná krajinná oblast Labské pískovce	Nationalpark Sächsische Schweiz	Národní park České Švýcarsko
Stát/země	Německo/Sasko	Česká republika	Německo/Sasko	Česká republika
Rok vzniku	1956	1972	1990	2000
Současná rozloha	28 750 ha	24 261 ha	9 350 ha	7 927 ha
Kategorie IUCN	V	V	II	II
Mezinárodní ochrana	SCI	SCI, SPA	SCI, SPA	SCI, SPA
Biogeografický region EU	kontinentální	kontinentální	kontinentální	kontinentální

Vypracoval: Handrij Härtel s využitím dat z WDPA (světová databáze chráněných území)

IUCN vydala v roce 1996 sborník z příspěvků mezinárodní konference „*Biodiversity conservation in Transboundary protected areas in Europe*“ (Čeřovský 1996), která se konala ve Chřibské a díky níž byla pozornost mezinárodní ochrannářské veřejnosti upoutána také na přeshraniční region Českosaského Švýcarska, na saské straně tehdy již vyhlášeného národního parku, na české straně stále ve stadiu velmi náročných příprav. Živé zkušenosti z této česko-saské spolupráce a z nich vyvozené závěry (Hentschel et Stein 1996) zachyce-

Doporučení pro přeshraniční spolupráci, které uvádějí Hentschel et Stein (1996), Experience from the Bohemian-Saxonian Switzerland – Suggestions for a transfrontier cooperation in Europe (volně přeloženo):

- Přeshraniční spolupráce v ochraně přírody nemůže být předepsána shora, ale měla by vyrůstat postupně zezdola
- Přeshraniční spolupráce v ochraně přírody musí být chtěna a podporována politicky
- Přeshraniční spolupráce je uskutečnitelná, jen když jsou zapojeni rovnocenní partneři
- Přeshraniční spolupráce vyžaduje vzájemné porozumění v jednom jazyce
- Přeshraniční spolupráce by měla zahrnout celý rozsah cílů chráněného území a měla by směřovat ke konstruktivním výsledkům
- Akceptace udržitelného rozvoje přeshraničního turismu orgány ochrany přírody nemusí nezbytně vést k otevírání hraničních přechodů v jádrové zóně chráněných území
- Přeshraniční chráněná území nemají pouze spojoval přírodu, ale také národy

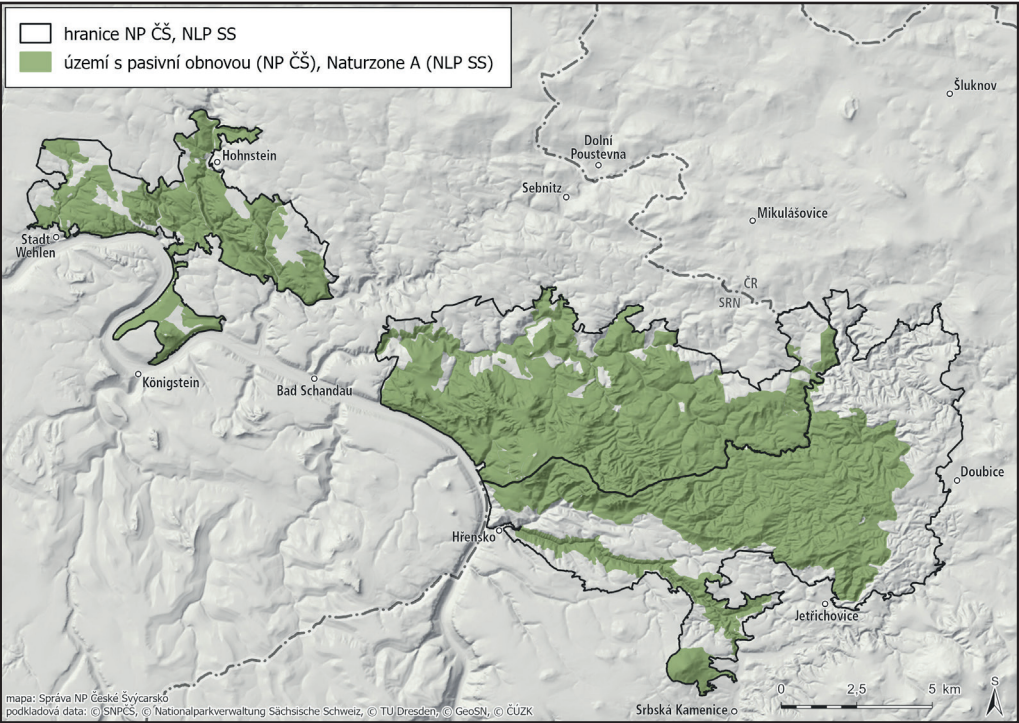
né v tomto sborníku jsou aktuální i dnes (viz box).

V roce 1999 vydalo IUCN ve spolupráci s Federací Europarc stěžejní souhrnnou publikaci „*Transboundary protected areas in Europe*“ (Brunner 1999), která do značné míry určila základní směry přeshraniční spolupráce v Evropě, její potenciál, ale také zjevné limity. Ideje zde vytčené vedly posléze k vytvoření poměrně robustního systému evaluace, verifikace a certifikace přeshraniční spolupráce, a to na základě detailních kritérií (*Basic Standards*). *Transboundary Parks* patří mezi nejúspěšnější programy Federace Europarc, navíc ve světovém měřítku unikátní, takže byl prezentován i během IUCN *World Park Congress* v Sydney (2014), a to na příkladu Krkonoš a Českosaského Švýcarska (Hošek et al. 2015).

Vzhledem k tomu, že Evropa se skládá z mnoha převážně malých států, přeshraniční spolupráce není jen vítaným benefitem, ale v mnoha případech nezbytnou podmínkou fungování řady chráněných území. V některých případech existence partnerského chráněného území na druhé straně hranice sehrála i zásadní roli pro vyhlášení či posílení stupně ochrany, jako je přehlášení CHKO či její části na národní park: NP Sächsische Schweiz (1990) tak sehrál klíčovou roli pro vyhlášení NP České Švýcarsko (2000), podobně NP Podyjí (1991) pro NP Thajtal (2000) na rakouské straně.

V řadě případů mají přeshraniční chráněná území dlouhou tradici, sahající hluboko před oficiální celoevropské aktivity. Za nej-

starší se považují Pieniny (1932, Československo/Polsko). V mnohých případech bohužel existují přeshraniční chráněná území pouze na mapě, kdy spolu teritoriálně sousedí, reálná spolupráce však neexistuje, či jen velmi sporadicky. Federací Europarc certifikovaná území tak představují pouze zlomek z celkového počtu přeshraničních území, která jednak splňují poměrně přísná kritéria certifikace a dále je rovněž podmínkou členství ve Federaci Europarc, a pocho-pitelně i zájem a odhodlání projít procesem evaluace. Je třeba si uvědomit, že přestože kritéria certifikace jsou pro všechny zájemce stejná, podmínky jednotlivých chráněných území pro jejich splnění se mohou diametrálně lišit. Představme si na jedné straně bilaterální národní park Krkonoše/Karkonosze s minimální jazykovou bariérou, dlouhou tradicí spolupráce a s prakticky neexistující hranicí v rámci schengenského prostoru a na straně druhé rozlehlé (1889 km²) trilaterální chráněné území (různých kategorií) Pasvik-Inari na území Norska, Finska a Ruska s velmi málo propustnou hranicí mezi EU a Ruskem a zásadní jazykovou bariérou. Ne nadarmo pracuje přeshraniční spolupráce v tomto území pod mottem „*Borders separate – Nature unites!*“ Z pravidelných setkání rodiny evropských certifikovaných chráněných území, která si říká *TransParcNet*, však jednoznačně plyne, že přes všechna úskalí tato spolupráce má zásadní smysl, a to nejen pro přírodu a její ochranu, ale také pro lidi, kteří v ní žijí a pracují. Je to přesně ten typ různosti, který mnohem více obohacuje, než zatěžuje. Příklady dobré praxe z těchto území má za cíl přinést zde zahajovaná série článků.

Obr. 1 Území ponechaná samovolnému vývoji v NP České Švýcarsko a NP Sächsische Schweiz. Vypracoval Oldřich Holešinský

Obr. 2 Centrální část NP Saské Švýcarsko kolem údolí Großer Zschand. Foto Václav Sojka

20 let Národního parku České Švýcarsko, 30 let Národního parku Saské Švýcarsko

Českosaské Švýcarsko není dnes třeba čtenářům explicitně představovat (jaký rozdíl oproti situaci před 20 lety). Základní data o přeshraničním chráněném území uvádí **tabulka 1**. Jak

je z ní patrné, přeshraniční území certifikované v rámci programu „*Transboundary Parks*“ je zde tvořeno nejen dvěma národními parky, ale též dvěma chráněnými krajinnými oblastmi.

Pokud bychom měli stručně charakterizovat Českosaské Švýcarsko pomocí superlativů

a výrazných specifík, pak můžeme uvést například následující:

- jedná se o nejrozsáhlejší pískovcovou skalní oblast v Evropě,
- ze všech pískovcových oblastí české křídové pánve má nejvyšší převýšení (přes 600 m, kontrast Vysokého Sněžníku a hladiny Labe před Pirnou;
- řada druhů zde tak nachází logicky své nejnižší výskyty v rámci celé ČR, a to včetně horských a arкто-alpinských druhů vázaných na vegetační inverzi v hlubokých roklicích a soutěskách;
- jedinečné je nejen rozsáhlé kompaktní pískovcové území obou národních parků, ale také evropsky unikátní pískovcový kaňon řeky Labe a v západní části oblasti krajina stolových hor zahrnující Vysoký Sněžník a řadu tabulových hor na saské straně;
- nacházíme zde největší pískovcovou skalní bránu v Evropě (národní přírodní památka Pravčická brána);
- dlouhou historii má i turistické zpřístupnění oblasti, Horský spolek pro České Švýcarsko (Gebirgsverein für die Böhmische Schweiz), založený 1878, je nejstarší organizací tohoto typu na území dnešní ČR;

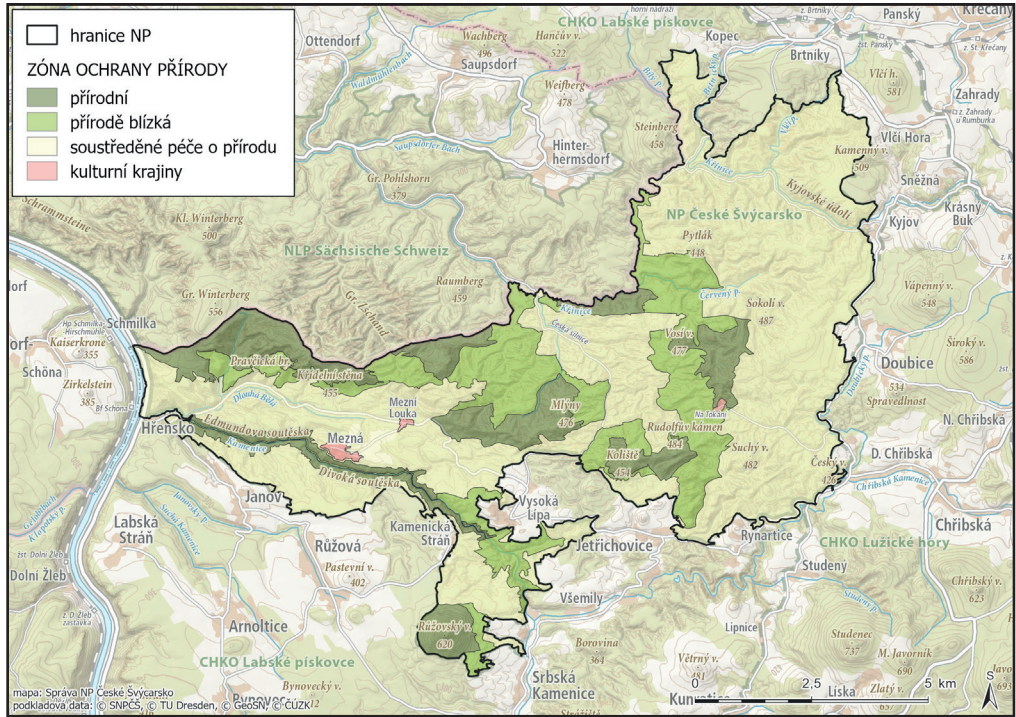
Během uplynulých let vyšla o Českosaském Švýcarsku řada odborných publikací, z monografií uvedme „Sandstone Landscapes“, hodnotící postavení tohoto území v širším kontextu pískovcových oblastí v Evropě (Härtel et al. 2007), knihu „Pravčická brána“, resp. „Prebischtor“ (Vařilová et Belisová 2010) a zejména nejnovější publikaci „Geologie Českosaského Švýcarska“ (Vařilová 2020).

V tomto roce slaví oba národní parky kulaté výročí: České Švýcarsko 20, Saské Švýcarsko 30 let. K předcházejícímu (15/25) výročí byl publikován bilanční článek v časopise Ochrana přírody (Härtel et al. 2015). Pokud bychom měli shrnout, jakými zásadními změnami prošlo území NP České Švýcarsko a úřad, který jej

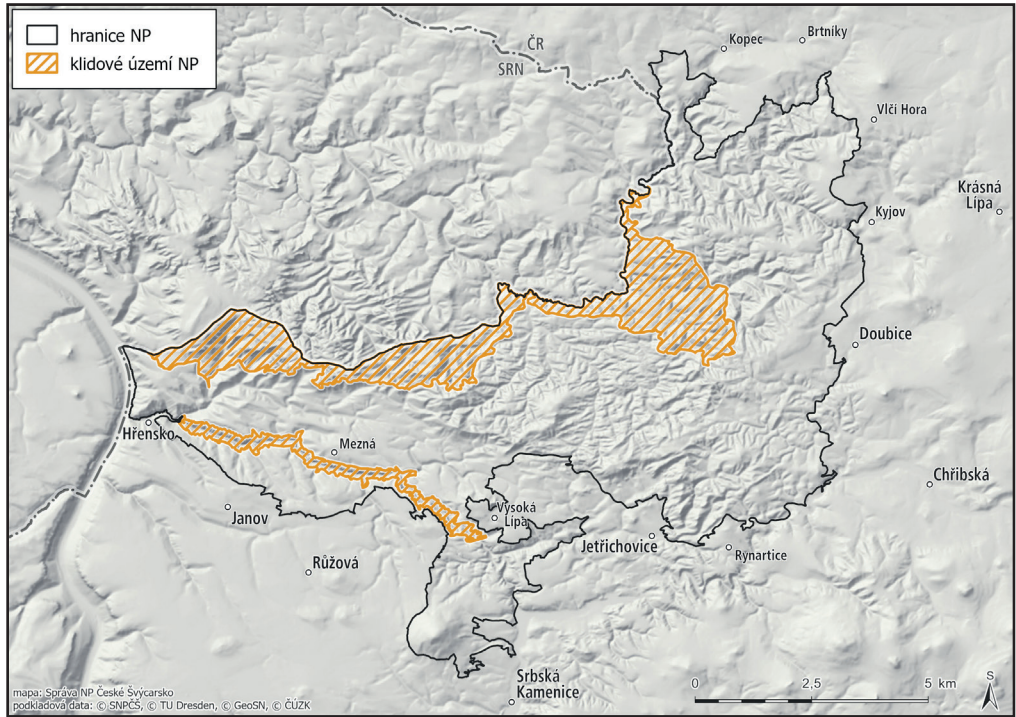
Tab. 2: Příklady druhů, které zaznamenaly během 20 let existence NP České Švýcarsko výrazné změny: (i) nové druhy pro území NP zjištěné od vzniku NP, (ii) druhy s výrazným nárůstem populace během uplynulých 20 let a (iii) druhy s výrazně ustupující tendencí během uplynulých 20 let. Tabulka obsahuje pouze vybrané (ilustrativní) příklady druhů z různých skupin organismů, to platí zejména pro druhově bohatou skupinu hmyzu, kde navíc platí, že řada „nových druhů“ pro území NP není výsledkem změny prostředí, ale intenzivního nového výzkumu.

Skupina	Druh	Změna – trend	Komentář
houby vřekovýtrusné	ohnívka spáleníštní (<i>Pyronema omphalodes</i>)	dočasný masivní výskyt	anthrakofilní houba, která se masivně rozšířila po požáru na Krkavčím kameni
lišejníky	provazovka (<i>Usnea</i>)	opětovný návrat po více než 70 letech	objevena v roce 2004 u Jetřichovic, patří mezi bioindikátory čistého ovzduší, v prvních 5 letech rostla převážně na modříních, v současnosti je pravidelně nalézána i na listnatých dřevinách
mechorosty – játrovky	pěknice plstnatá (<i>Trichocolea tomentella</i>)	nový druh pro území NP	objevena v roce 2015 v údolí Vlčího potoka
mechorosty – mechy	kápuška skvělá (<i>Hookeria lucens</i>)	nový druh pro území NP	objevena v roce 2010 poblíž Janova
mechorosty – mechy	šurpek spanilý (<i>Orthotrichum pulchellum</i>)	nový druh pro území NP	objeven v roce 2006 nedaleko hájenky „U Sloupu“ jako nový druh pro ČR, druh se na konci 90. let 20. stol. začal šířit ze svého původního areálu na západoevropském pobřeží do evropského vnitrozemí; v ČR je nyní znám z více než 20 lokalit (7 v NP), které leží při západní a jihozápadní státní hranici
mechorosty – mechy	kadeřavec (<i>Ulota</i>)	nové druhy pro území NP	první zástupce rodu objeven v roce 2003; jedná se o mechy citlivé ke znečištění ovzduší, které společně se zástupci rodu šurpek (<i>Orthotrichum</i>) zaznamenaly v posledních 15 letech pronikavý nárůst počtu lokalit nejen na území NP, ale obecně v rámci celé ČR
jehlíčnany	jedle bělokora (<i>Abies alba</i>)	nárůst populace	důsledek intenzivního vysazování a podpory od vzniku NP
jehlíčnany	smrk ztepilý (<i>Picea abies</i>)	plošné odumření dospělých stromů na většině území NP	důsledek působení lýkožrouta smrkového; přesto nelze hovořit o ohrožení populace smrku ztepilého na území NP, je pravděpodobná regenerace z juvenilních jedinců na značné části území NP
jehlíčnany	borovice vejmutovka (<i>Pinus strobus</i>)	výrazný pokles populace	důsledek systematické eradikace na celém území NP
cévnaté rostliny – dvouděložné	křídlatka japonská (<i>Reynoutria japonica</i>)	nárůst populace	invazní druh, který se na území NP vyskytuje dlouhodobě, výrazně se však šíří zejména na Kamenici
cévnaté rostliny – dvouděložné	netýkavka žláznatá (<i>Impatiens glandulifera</i>)	nárůst populace	invazní druh, který se na území NP vyskytuje dlouhodobě, výrazně se však šíří zejména na Kamenici a Křínici
cévnaté rostliny – dvouděložné	netýkavka malokvětá (<i>Impatiens parviflora</i>)	nárůst populace	invazní druh, který se na území NP vyskytuje dlouhodobě, výrazně se však rozšířil na Kamenici po povodni 2010
hmyz – brouci	střevlík <i>Sericoda quadripunctata</i>	masivní expanze na požářištích	obligátní pyrofil (druh žijící pouze na požářištích)
hmyz – brouci	lesknáček <i>Haptoncus ocularis</i>	nový druh pro území NP	geograficky nepův., v NPČŠ zjištěn poprvé pro ČR (Vávra et Průdek 2016)
hmyz – brouci	tesařík <i>Pachyta lamed</i>	ustupující druh – poslední nález 2003	velmi vzácný horský druh smrčin, vývoj larev v kořenových náběžích
hmyz – brouci	lýkožrout severský (<i>Ips duplicatus</i>)	nový druh pro území NP	druh šířící se ze severské tajgy, v NP od roku 2015
hmyz – brouci	lýkožrout smrkový (<i>Ips typographus</i>)	masivní nárůst populace	plošné rozšíření na celém území NP od roku 2018
hmyz – blanokřídlí	kutílka <i>Alysson ratzeburgi</i>	v NP jediný nález z roku 2005	boreomontánní psamofilní (pískomilný) druh
ryby – máloostní	losos obecný (<i>Salmo salar</i>)	reintrodukce vyhynulého druhu	2002, první návrativci se dospělci, přirozené tření
ryby – máloostní	střevle potoční (<i>Phoxinus phoxinus</i>)	reintrodukce lokálně vyhynulého druhu	2013, vodní plochy v povodí Kamenice
ryby – máloostní	slunka obecná (<i>Leucaspius delineatus</i>)	reintrodukce lokálně vyhynulého druhu	2013, menší stojaté vodní plochy v povodí Kamenice
ryby – máloostní	střevlíčka východní (<i>Pseudorasbora parva</i>)	důsledná eradikace	2012, geograficky nepůvodní invazní druh
ryby – máloostní	karas stříbřitý (<i>Carassius auratus</i>)	důsledná eradikace	2012, geograficky nepůvodní invazní druh
ptáci – šplhavci	datlík tříprstý (<i>Picoides tridactylus</i>)	nový druh pro území NP	2020, oblast Mezní Louky
ptáci – pěvci	budníček zelený (<i>Phylloscopus trochiloides</i>)	nový druh pro území NP	2001, poprvé zjištěn v hnízdním období
savci – hmyzožravci	rejsec černý (<i>Neomys anomalus</i>)	nový druh pro území NP	2012, první zjištění
savci – letouni	vrápenec malý (<i>Rhinolophus hipposideros</i>)	nový druh pro území NP	poprvé 2011, mírný nárůst, nález letní kolonie
savci – letouni	netopýr velký, n. vousatý, n. velkouchý, n. severní, n. pestrý, n. nejmenší, n. černý	nové druhy pro NP	po roce 2015
savci – hlodavci	bobr evropský (<i>Castor fiber</i>)	nový druh pro NP	poprvé zjištěn na Kamenici, 2018
savci – hlodavci	plch zahradní (<i>Eliomys quercinus</i>)	výrazný pokles populace	neznámé příčiny
savci – šelmy	norek americký (<i>Neovison vison</i>)	nový druh pro NP	poprvé zjištěn 2009, geograficky nepůvodní invazní druh
savci – šelmy	mýval severní (<i>Procyon lotor</i>)	nový druh pro NP	poprvé zjištěn 2014, geograficky nepůvodní invazní druh
savci – šelmy	rys ostrovid (<i>Lynx lynx</i>)	přirozený návrat	nepravidelný výskyt od roku 2005 (jednoznačně prokázán z fotopastí v letech 2011 a 2020)
savci – šelmy	vlk (<i>Canis lupus</i>)	přirozený návrat	poprvé zjištěn 2016, od té doby pravidelný výskyt
savci – sudokopytníci	muflon (<i>Ovis aries musimon</i>)	výrazný pokles	geograficky nepůvodní druh
savci – sudokopytníci	kamzik horský (<i>Rupicapra rupicapra</i>)	výrazný pokles	geograficky nepůvodní druh

Zdroj: Tabulka je převzata z článku Härtel et al. (2020): Proměna přírody Národního parku České Švýcarsko během 20 let jeho existence, z časopisu České Švýcarsko – Zpravodaj Správy NP, 2020, se svolením redakce.

Obr. 3 Zonace Národního parku České Švýcarsko platná od 1. 1. 2020. Vypracoval Oldřich Holešínský

Obr. 4 Klidová území Národního parku České Švýcarsko platná od 4. 3. 2020. Vypracoval Oldřich Holešínský

spravuje (Správa NP), v posledních 5 letech, pak je třeba jmenovat zejména tyto skutečnosti:

(1) Správa NP se v důsledku novely ZOPK jednak stala příspěvkovou organizací (sjednocení ekonomického modelu s ostatními parky ČR) a pak nově vykonává státní správu v ochraně přírody i na území CHKO Labské pískovce

(sjednocení modelu s NP a CHKO Šumava), tato změna zajišťuje, že území CHKO bude moci plnohodnotně plnit svou funkci „ochranného pásma“, které není právě vzhledem k existenci CHKO legislativně ukotveno.

(2) Území NP má novou zonaci (viz **obr. 3**) a má vymezená klidová území (**obr. 4**).

(3) V roce 2018 byla ustanovena Přeshraniční vědecká rada Českosaského Švýcarska, která je poradním, konzultačním a podpůrným orgánem obou správ národních parků v oblasti výzkumu a dokumentace na obou stranách hranice. Její práce se vztahuje na celý region tvořený národními parky České a Saské Švýcarsko a chráněnými krajinami oblastmi Labské pískovce a Saské Švýcarsko. V radě jsou zastoupeni odborníci z různých oborů a zástupci akademické sféry z české i saské strany.

(4) Fakticky nejdůležitější je však dramatická proměna NP, kterou v současné době prochází v důsledku gradace lýkožrouta smrkového (viz též článek D. Vebrové v tomto čísle). Pro území NP tato proměna mj. znamená, že skokově narůstá území, které bude ponecháno samovolnému vývoji, a v návaznosti na přiléhající území na saské straně s obdobným režimem (Naturzone) tak vzniká přeshraniční centrální území obou národních parků s celkovou rozlohou cca. 10 000 ha (**obr. 1**), kde bude dominantně převládat přirozená dynamika lesa. I nadále zde však bude probíhat systematická eradikace vybraných invazních druhů (zejména borovice vejmutovky), představující od vzniku NP jeden z hlavních a dlouhodobých cílů managementu NP.

(5) Kromě zásadních změn na ekosystémové úrovni, lze zaznamenat i řadu změn na úrovni druhové, byť tyto nejsou zdaleka tak dramatické. Příklady druhů, které během celých 20 let existence NP České Švýcarsko zaznamenaly výraznější změny, jsou uvedeny v **tabulce 2**.

Lze shrnout, že příroda obou národních parků prochází v současnosti poměrně dramatickou proměnou, na české straně doprovázené zároveň zásadnímu změnami legislativního rámce. Jsme však pevně přesvědčeni o tom, že z dlouhodobého hlediska se jedná o změny principiálně pozitivní, které vedou k posílení role přírodních procesů a rovněž tak k posunu ve vnímání poslání národního parku jako území, kde má primárně dominovat přírodní dynamika a veřejné využívání národního parku je zaměřeno právě na zážitek z poznávání této dynamiky.

Seznam literatury je připojen k webové verzi článku na www.casopis.ochranaprirody.cz

Od objevu Koněpruských jeskyní uplynulo 70 let

Jaroslav Hromas, Alexandr Komaško

Zlatý kůň u Koněprus. Vrch, který už neměl existovat. Jen náhodou se stalo, že dnes je národní přírodní památkou. Byla vyhlášena v roce 1972 „k ochraně Koněpruských krápníkových jeskyní a jiných krasových jevů jako jedné z geologicky nejstarších v Evropě, s fosilními zbytky zvířat

a člověka z mladšího pleistocénu a s archeologickými i historickými nálezy“. Jeskynní systém je nejdelším v Čechách, měří 2 050 m a dosahuje hloubky přes 70 m. Jeho zpřístupněnou část navštíví ročně téměř 100 000 návštěvníků z celého světa.

Proškův (dříve Hlavní) dóm je největší známou prostorou Koněpruských jeskyní s významnými archeologickými nálezy a všemi generacemi výzdoby včetně opálů. Napravo na snímku tahová čidla monitorující stav puklin. Foto Alexandr Komaško

